

УДК 347.6

<https://orcid.org/0000-0001-8286-5XXX>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2020-3-8-3-9>**Тилик Тарас Михайлович,***кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри господарського та транспортного права,**Юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій,***Івченко Вадим Анатолійович,***студент 2 курсу магістратури, Юридичного факультету**Інституту управління, технологій та права**Державного університету інфраструктури та технологій,**м. Київ, Україна*

ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Анотація: В даній статті авторами розглядаються питання захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. На підставі аналізу чинного законодавства а також думок вчених правників автори надають визначення поняття «способів захисту цивільних прав та інтересів»; коротко охарактеризувати види способів захисту цивільних прав та інтересів; окреслити нюанси при застосуванні способів захисту цивільних прав та інтересів. Авторами зазначається, що на підставі аналізу чинного законодавства, цивільне законодавство не містить визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. В статті надається визначення та розподіл по відповідним критеріям способи захисту цивільних прав. Так, автори вказують, що способи захисту цивільних прав у багатьох випадках передбачені правовими нормами, які регулюють конкретні правовідносини, але автори зазначають, що вказаний перелік не є вичерпним і може бути продовжений. На підставі чинного законодавства, науковцями надана характеристика основним підставам для захисту цивільного права особи. З'ясовано, що вибір способу захисту цивільних прав та інтересів залежить від деяких важливих факторів, а саме характеру правовідносин та виду правопорушення. У висновках авторами наголошується дотримання положень ст. 55 Конституції України, при виборі способу захисту, і, зазначається, що саме вона надає можливість застосовувати ті способи захисту цивільних прав та інтересів, що не передбачені законом або договором але не заборонені законом.

Ключові слова: захист цивільних прав, Конституція, цивільне право, судовий захист, цивільні інтереси, порушені права, цивільний кодекс.

Annotation. In this article, the authors consider the protection of civil rights and interests of participants in civil relations. Based on the analysis of current legislation and the opinions of legal scholars, the authors provide a definition of "ways to protect civil rights and interests"; briefly describe the types of ways to

protect civil rights and interests; identify the nuances in the application of methods of protection of civil rights and interests. The authors note that based on the analysis of current legislation, civil law does not contain a definition of ways to protect civil rights and interests. The article defines and distributes the methods of protection of civil rights according to the relevant criteria. Thus, the authors point out that the methods of protection of civil rights are in many cases provided by legal norms that regulate specific legal relations, but the authors note that this list is not exhaustive and can be extended. Based on current legislation, scholars have described the main grounds for the protection of civil human rights. It is established that the choice of the method of protection of civil rights and interests depends on some important factors, namely the nature of the legal relationship and the type of offense. In the conclusions of the authors noted compliance with the provisions of Art. 55 of the Constitution of Ukraine, when choosing a method of protection, and it is noted that it gives the opportunity to apply those methods of protection of civil rights and interests, not provided by law or contract but not prohibited by law.

Keywords: protection of civil rights, Constitution, civil law, judicial protection, civil interests, violated rights, civil code.

Постановка проблеми: Згідно положень ст. 15 ЦК України кожній особі гарантовано право на захист цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Будь-який учасник цивільно-правових відносин може звернутися до суду з позовними вимогами про захист чи відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права чи інтересу за допомогою конкретного способу, перелік яких встановлено в ст. 16 ЦК України.

Однак у процесі захисту учасниками цивільних правовідносин своїх порушених, невизнаних, оспорюваних прав та інтересів, виникають проблеми з обранням не належного способу захисту цивільних прав та інтересів, що призводить до негативних наслідків під час реалізації свого права на захист. Тому дана стаття буде присвячена оптимальному вибору способу захисту цивільних прав та інтересів серед їх великої кількості, що має важливе значення для досягнення ефективного результату.

Мета: На підставі аналізу чинного законодавства а також думок вчених правників надати визначення поняття «способів захисту цивільних прав та інтересів»; коротко охарактеризувати види способів захисту цивільних прав та інтересів; окреслити нюанси при застосуванні способів захисту цивільних прав та інтересів.

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. За положеннями ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Законодавець у ч. 1 ст. 16 ЦК установив, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового

права та інтересу, а в ч. 2 цієї статті визначив способи здійснення захисту цивільних справ та інтересів судом.

Цивільне законодавство не містить визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. Однак для кращого розуміння в юридичній літературі можна зустріти висловлювання, що спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів є видом матеріально-правових вимог, які може заявити довірена особа в суді [1]. Також поширена думка, згідно з якою спосіб захисту суб'єктивного цивільного права та інтересу є матеріально правовим заходом, тобто закріпленими матеріально-правовими заходами примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного) права та вплив на правопорушника [2]. Під способом захисту також розуміють порядок відновлення права, згідно з яким розуміється визначений законом порядок забезпечення відновлення (визнання) порушених прав і одночасного впливу на порушника з метою відновлення порушеної майнової і немайнової сфери [3]. Окрім цього, вченими-цивілістами пропонується визначати спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів як належну дію порушника, відповідно до якого захист суб'єктивних прав та інтересів сприймається як дія, до вчинення якої (чи до утримання від вчинення якої) примушується порушник [4]. Крім того, під способом захисту суб'єктивних прав та інтересів розуміють дію суб'єкта захисту, яка безпосередньо спрямована на захист суб'єктивного права та інтересу [5].

Способи захисту цивільних прав у багатьох випадках передбачені правовими нормами, які регулюють конкретні правовідносини. Визнання права – спосіб захисту, який застосовується у випадку спору між суб'єктами цивільного права з приводу наявності чи відсутності правовідносин між ними, і відповідно наявності чи відсутності цивільного права та цивільного обов'язку. Такий спосіб захисту може стосуватися не тільки наявності спору, а й невизначеності правового стану особи (наприклад, у справах окремого провадження про обмеження громадянина (фізичної особи) у дієздатності чи визнання недієздатним; про визнання громадянина (фізичної особи) безвісно відсутнім чи про оголошення громадянина (фізичної особи) померлим; про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та інші).

Визнання правочину недійсним – спосіб захисту, який застосовується у випадку коли необхідно відновити становище, що існувало до укладення правочину з порушенням умов його дійсності. Цей спосіб захисту безпосередньо регламентується статтями 215 – 236 ЦК. Метою звернення до суду з таким позовом є застосування наслідків його недійсності, тобто реституції, відшкодування збитків та моральної шкоди, завданої укладенням такого правочину. З таким позовом вправі звертатися не лише самі сторони недійсного правочину, але й інші особи, наприклад, представники неповнолітніх, малолітніх дітей, обмежено дієздатних чи недієздатних осіб, а також інші зацікавлені особи.

Припинення дії, яка порушує право, як спосіб захисту можливе щодо триваючого цивільного правопорушення. Так, зокрема, цей позов може подаватися у випадках, коли іншою особою чиняться перешкоди у здійсненні власником повноважень користування та розпорядження належним йому

майном (негаторний позов); у разі неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності В окремих випадках такий спосіб застосовується як запобіжний захід (спосіб забезпечення позову).

Наступний спосіб захисту – відновлення становища, яке існувало до порушення права. Цей спосіб пов'язаний з застосуванням певних заходів, спрямованих на відновлення порушеного суб'єктивного права особи у тому стані, в якому воно існувало до його порушення. Тобто, для того, щоб подати цей позов необхідно, щоб суб'єктивне право не було припинене, і його можна було відновити шляхом усунення наслідків правопорушення. Цей спосіб захисту може знаходити свій прояв у вимогах про виселення особи з незаконно зайнятого нею приміщення; про усунення перешкод у здійсненні права власності; про застосування наслідків недійсного правочину; про заборону використання твору без дозволу автора.

Примусове виконання обов'язку в натурі - спосіб захисту цивільного права, який впливає із загального принципу належного виконання зобов'язання. Цей спосіб полягає у адресованій особі вимозі вчинити дію або утриматися від дії, незалежно від застосування до неї інших заходів впливу (відшкодування збитків чи моральної (немайнової шкоди), накладення штрафу, пені та ін.). У судовій практиці вказані способи захисту реалізуються через позови про присудження, рішення по яких можуть виконуватися, зокрема, у примусовому порядку.

Наступний спосіб захисту – зміна та припинення правовідношення, пов'язані з необхідністю змінити чи припинити існуюче правовідношення у зв'язку з, наприклад, порушенням його однією із сторін). Зокрема, ця вимога може проявлятися у позові про зміну вартості некомплектного товару чи товару асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу; розірвання договору у зв'язку з невиконанням або неналежним його виконанням другою стороною.

Ще один спосіб захисту – відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди може застосовуватися як самостійно, так і поєднуватися з іншими вимогами, наприклад, з позовами про розірвання договору у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням його другою стороною, про примусове виконання обов'язку в натурі, про усунення перешкод у користуванні майном тощо. Підставою для застосування цього способу захисту є наявність заподіяної особі майнової шкоди.

Відшкодування моральної (немайнової шкоди) – цей спосіб пов'язаний з наявністю у особи моральних страждань, що виникли з неправомірних дій (бездіяльності) іншої особи та стали наслідком знищення чи пошкодження майна, заподіянням каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті

Останній спосіб захисту цивільних прав, передбачений ст. 16 ЦК - визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК., органу місцевого самоврядування їхніх посадових і службових осіб характеризується чітко визначеним суб'єктом – заподіювачем шкоди, якими є відповідні державні органи чи їхні посадові і службові особи. Підставою для подачі такого позову слугують прийняття незаконних рішень,

незаконні дії чи бездіяльність зазначених органів, що призвело до заподіяння шкоди особі.

Вказаний перелік не є вичерпним, оскільки суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Також виходячи з ст. 55 Конституції України суд може застосувати не встановлений законом спосіб захисту лише за наявності двох умов одночасно: по-перше, якщо дійде висновку, що жодний установлений законом спосіб захисту не є ефективним саме у спірних правовідносинах, а по-друге, якщо дійде висновку, що задоволення викладеної у позові вимоги позивача сприятиме ефективному захисту його прав чи інтересів.

Щодо розуміння поняття інтерес його слід розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони для задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності та іншим загально-правовим засадам [6].

Законодавством визначено три окремі підстави для захисту цивільного права особи: порушення, невизнання, оспорювання цивільного права. Порушення права - це наслідок протиправної поведінки протилежної сторони, чийми діями завдано шкоду правам та інтересам особи. Невизнання цивільного права полягає в пасивному запереченні наявності у особи суб'єктивного цивільного права, зокрема, на майно, на право користування майном, на спадкування, на частину в загальному майні, яке безпосередньо не спричиняє шкоду суб'єктивному праву, але створює невпевненість у правовому статусі носія суб'єктивного права. Водночас тут відсутнє звернення інших осіб до юрисдикційних органів про відсутність у особи цивільного права. Оспорювання – це наявність спору між учасниками цивільно-правових відносин про приналежність чи відсутність права в однієї із сторін. Оспорювання цивільного права відображає такий стан правовідносин, коли суб'єктивне цивільне право заперечується в юрисдикційному органі. Якщо таким органом є суд, то особа, чие право оспорюється, може вимагати його визнання шляхом звернення із зустрічним позовом.

Захист цивільного права та інтересу займає одне із ключових місць у механізмі правового регулювання, який у цілому спричиняє наслідки, які не можуть бути одержані окремими його елементами самостійно. Тобто всі складові механізму регулювання правовідносин є взаємопов'язаними і повинні працювати за злагодженою системою, до якої входить, у тому числі, й захист цивільного права та інтересу.

Ефективний захист права та інтересу залежить від норм цивільного права, які регулюють конкретні правовідносини та підлягають застосуванню, юридичного факту, який породжує, змінює чи припиняє правовідносини, суб'єктивних прав та обов'язків, якими наділені учасники правовідносин.

Це свідчить про те, що захист у механізмі правового регулювання є досить складним явищем, яке обтяжене іншими елементами, проте є реальною

можливістю в разі правопорушення та реалізується в межах охоронюваного цивільного правовідношення. Проблема для кожного суб'єкта цивільних відносин, як зазначав В. Вітрянський, полягає в оптимальному виборі й ефективному використанні та застосуванні передбачених законодавством способів захисту. Вирішення цієї проблеми може бути забезпечено, з одного боку, глибокими знаннями законодавства, що регулює різні способи захисту цивільних прав, а з іншого – шляхом оволодіння необхідними навичками в їх застосуванні [7].

Вибір способу захисту цивільних прав та інтересів залежить від двох важливих факторів: характеру правовідносин та виду правопорушення [8].

Право на захист кожний учасник цивільних відносин здійснює на свій розсуд за власним волевиявленням. У кожному конкретному випадку особа, права та інтереси якої порушені, самостійно вирішує усі питання, пов'язані з вибором засобів захисту та їх практичної реалізації. Це є основним проявом дії принципу диспозитивності у матеріальному та процесуальному законодавстві, за яким кожна особа повинна дбати про своє право, і ніхто не зобов'язаний дбати про права інших, якщо останнє не є обов'язком в силу закону, договору чи цивільно-правового звичаю [9].

Висновок: таким чином способи захисту цивільних прав та інтересів можна визначити як комплекс засобів правового характеру санкціонованих законодавцем, які застосовуються у разі порушення, невизнання, оспорювання прав та інтересів учасників цивільних відносин спрямованих на недопущення порушення, або відновлення порушених прав та інтересів.

Під час застосування способів захисту цивільних прав та інтересів буде неправильно обмежитись застосуванням тільки приписами ст. 16 ЦК України оскільки це може призвести до обрання не ефективного способу захисту цивільних прав та інтересів. Так, доречніше обирати способи захисту з урахуванням положень ст. 55 Конституції України яка надає можливість застосовувати ті способи захисту цивільних прав та інтересів, що не передбачені законом або договором але не заборонені законом.

Обрання належного та наслідки обрання не належного способу захисту цивільних прав та інтересів залежать виключно від учасників цивільних відношень чий права та інтереси порушуються, не визнаються або оспорюються.

Література:

1. Науково-практичний коментар цивільного законодавства України: в 4 т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – Т. 1. – С. 124);
2. Гражданское право: учеб. : в 3 ч. / под. ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – М.: Проспект, 1997. – Ч. 1. – С. 270; Стефанчук Р. О. Проблеми застосування спеціальних способів захисту особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. О. Стефанчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 7. – С. 37);

3. Цивільне право України: підруч.: у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – С. 257.);
4. Охрана хозяйственных прав предприятий / Т. Е. Абова // Избранные труды. Гражданский и арбитражный процесс. Гражданское и хозяйственное право. – М.: Статут, 2007. – С. 789.);
5. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде / А. П. Вершинин. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. – С. 18.);
6. Рішення Конституційного Суду України від 1.12.2004 №18 рп/2004;
7. Брагинский М.И. Договорное право: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М., 1998. – С. 628.;
8. Ярова Т. Критерії розмежування способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів / Т. Ярова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – №8. – С. 12;
9. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав / О.І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – №3. – 2011. – С. 144.